

MALARSTWO MONUMENTALNE KAZIMIERZA BIEŃKOWSKIEGO (1907-1993) W KOŚCIOŁACH POMORZA ZACHODNIEGO. PRZYCZYNEK DO DZIEJÓW ARCHITEKTURY WNĘTRZ SAKRALNYCH¹

Tomasz Dziubecki

Politechnika Białostocka, Wydział Architektury, ul. O. Sosnowskiego 11, 15-893 Białystok
E-mail: tdziubecki@poczta.onet.pl

ART OF KAZIMIERZ BIEŃKOWSKI (1907-1993) IN WEST POMERANIA. A CONTRIBUTION TO HISTORY OF ECCLESIASTICAL INTERIOR DESIGN

Abstract

Kazimierz Bieńkowski, an eminent sculptor active basically in Poznań, where he was a professor in the High School of Art (now University of Fine Arts), created a number of pictures and interior designs in churches in West Pomerania. His first work there was the tomb of the bishop Teodor Bensch in the Gorzów Wielkopolski cathedral in 1958. During 1964-1965 Bieńkowski created sgraffito scenes as part of the presbytery design in the parochial church in Łobez, which seems to be one of the first arrangement following the Vatican II Council liturgical requirements in Poland. Sgraffito technique was prevailing in a series of the interior wall paintings by the artist, e.g. churches in Szczecin and Police. Prestigious work Bieńkowski effected in the seventies and eighties in the cathedral in Szczecin: composition of the presbytery including the altar, the bishops' chair (*cathedra*) and stalls. He also painted (oil on canvas) 14 pictures of *Via Crucis* there. The paper presents an initial outline of the oeuvre of Kazimierz Bieńkowski, thus fulfilling the knowledge of artistic life in West Pomerania after 1945.

Strzeszczenie:

Twórczość Kazimierza Bieńkowskiego (1907-1993), znakomitego rzeźbiarza, twórcy architektury wnętrz prezbiteriów kościołów na terenie Pomorza Zachodniego, nie była dotychczas przedmiotem badań. Niniejszy tekst stanowi przyczynek do opracowania dzieł sztuki tego artysty, wypełniając jednocześnie postulat badawczy dotyczący rozwijania wiedzy na temat dziejów współczesnej sztuki sakralnej w Polsce po 1945 roku, zwłaszcza w kontekście zmian liturgicznych po Soborze Watykańskim II.

Keywords: painting; sculpture; sgraffito; church interiors; West Pomerania

Słowa kluczowe: malarstwo; sgraffito; wnętrza kościelne; Pomorze Zachodnie

Nadal pozostaje w mocy konstatacja Andrzeja K. Olszewskiego, wyrażona w 1984 roku na dorocznej sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, że „Jeżeli zastanowimy się, co pozostanie z polskiej sztuki współczesnej to musimy sobie uzmysłwić, że całe jej obszary pozostawały dotychczas poza naszą wiedzą, jak choćby budząca coraz większe zainteresowanie sztuka sakralna”².

¹ Twórczość K. Bieńkowskiego nie doczekała się dotychczas kompleksowego opracowania. Poza stosunkowo licznymi wzmiankami prasowymi, pochodzącymi z różnych okresów, najstarsze opracowanie to hasło w *Słowniku Artystów Plastyków. O/Warszawski ZPAP*, Warszawa 1972, s. 41-42, następnie: Tomasz Dziubecki, katalog wystawy *Kazimierz Bieńkowski. Rzeźba. Projekty i szkice*, Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1997, passim, oraz Jarosław Mulczyński, *Poznańska Zdobnicza: historia Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu w latach 1919-1939*, Akademia Sztuk Pięknych, Poznań 2009, s. 607. Pozostają do dyspozycji materiały źródłowe z archiwum rodzinnego artysty oraz syntetyczne uwagi na temat sztuki po 1945 roku Andrzeja K. Olszewskiego, *Próba typologii współczesnych kościołów w Polsce. Komunikat oraz kilka uwag ogólniejszej natury*, [w]: *Sacrum i sztuka*, oprac. N. Cieślińska, Wydawnictwo ZNAK, Kraków 1989, s. 85-105; eadem, *Co zostanie z polskiej sztuki – fakty i wiedza o nich*, w: *Sztuka polska po 1945 roku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa, listopad 1984, PWN, Warszawa 1987, s. 133-143.

W odniesieniu do problematyki sztuki powstającej na tzw. Ziemiach Odzyskanych po 1945 roku stajemy wobec problemu znajomości artystów i dzieł tam powstających niejako w dwóch wymiarach: ustalenia podstawowych faktów o charakterze inwentarycyjnym oraz uchwycenia specyfiki terenów przez wieki pozostających poza obszarem funkcjonowania kultury polskiej. W zakresie sztuki sakralnej problem ten dodatkowo komplikuje rekatolicyzacja większości kościołów, uprzednio ewangelickich. Ponadto trudna sytuacja administracyjna Kościoła kształtująca się wobec nacisków władz PRL, która uległa pewnej normalizacji po 1972 roku, wiązała się jednocześnie z koniecznością wznoszenia nowych kościołów: dekady lat 70. i 80. podobnie jak w całej Polsce, były okresem swoistego boomu budownictwa sakralnego.

Ryc. 1. Projekt ołtarza dla kościoła na Staromieście;
źródło: ze zbiorów rodziny artysty

Zamiarem autora niniejszego tekstu jest próba zapełnienia luki w badaniach nad sakralną sztuką okresu PRL, tutaj odnosząc się do postaci rzeźbiarza, ale także architekta wnętrz i malarza Kazimierza Bieńkowskiego³.

Artysta urodził się 20 lutego 1907 roku we Lwowie, w rodzinie o tradycjach rzeźbiarskich. Rzeźbiarzami byli jego ojciec Józef oraz brat Adam (który po wojnie, zostawszy w Anglii, gdzie walczył w lotnictwie bombowym, pracował m.in. przy pracach rekonstrukcyjnych Buckingham Palace). W latach 20. rodzina Bieńkowskich przeniosła się do Poznania, gdzie w 1923 roku Kazimierz Bieńkowski rozpoczął studia na Wydziale Rzeźby w Państwowej Szkole Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego u profesora Marcina Rożka. W latach 1926 (lub 1927) -1929 studiował rzeźbę w warszawskiej Miejskiej Szkole Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w pracowni profesora Tadeusza Breyera (dyplom, niepotrzebny przed wojną – wystarczyło że prof. Breyer powiedział, iż „jest Pan gotowy”, został wydany dopiero w 1948 roku w związku z pracą na uczelni poznańskiej, co było powszechną praktyką wobec artystów studiujących przed wojną). Po studiach Bieńkowski rozpoczął pracę w Poznaniu wraz z ojcem i bratem Adamem; samodzielną działalność artystyczną zaczął prowadzić w latach 30. XX wieku. Wówczas powstały m.in. rzeźby na Powszechną Wystawę Krajową w Poznaniu w 1929 roku i pomnik Drzymały.

Bieńkowski uczestniczył w kampanii wrześniowej 1939 roku, w czasie okupacji został wraz z żoną i dwójką dzieci wysiedlony w Rzeszowskie. Pod koniec wojny pracował w Rzeszowie, m.in. realizując wraz z Józefem Ożminem wnętrze kościoła na Staromieście.

Po wyzwoleniu zorganizował w tym mieście Związek Artystów Plastyków i został jego wiceprezsem. W marcu 1945 roku powrócił do Poznania, gdzie profesor Jan Wroniecki zaproponował mu współpracę przy odtworzeniu Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych (nazwanej Państwowym Instytutem Sztuk Plastycznych), w 1946 roku przemianowanej na Państwową Wyższą Szkołę Sztuk Zdobniczych. Bieńkowski organizował Wydział Rzeźby, gdzie do 1952 roku wykładał jako adiunkt. W tym czasie pracował przy renowacji pałaców Działyńskich i Melżyńskich na poznańskim Starym Rynku. Jego rzeźby były wystawia-

² A. K. Olszewski, *Co zostanie z polskiej sztuki*, op. cit., s. 142.

³ Pełniejsza analiza dzieł Bieńkowskiego zob. T. Dziubecki, op. cit, passim; Mulczyński, *Poznańska Zdobnicza*, op. cit., s. 607.

⁴ Waldemar Baraniewski, „*Obrazy pozytywnego człowieka*”. *Rzeźba, architektura, socrealizm*, [w:] *Figury retoryczne. Warszawska rzeźba architektoniczna 1918-1970*, Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego, oddział Muzeum Narodowego w Warszawie, Warszawa 2015, s. 128-129 (na wystawie wystawione było bozzetto Bieńkowskiego grupy rzeźbiarskiej *Alegoria sztuk*, znajdującej się na budynku przy ul. Koszykowej w kompleksie warszawskiego MDM).

Ryc. 2. Projekt dla kościoła św. Franciszka z Asyżu na Okęciu w Warszawie; źródło: ze zbiorów rodziny artysty

ne na międzynarodowych targach w Dreźnie, Paryżu, Budapeszcie i Sztokholmie. Jednym z najpiękniejszych dzieł artysty z tego czasu jest głowa Fryderyka Chopina wykonana w marmurze z Carrary (obecnie w zbiorach Muzeum Chopina w Warszawie). W Poznaniu wykonał w 1950 r. ołtarz główny w kościele św. Michała Archanioła.

W 1955 roku powstały rzeźby dla warszawskiego MDM (*Alegoria Sztuk* na szczycie budynku przy ul. Koszykowej⁴). W Poznaniu w latach 1960-1969 powstały freski i sgraffita w kościele Księża Zmartwychwstańców na Rynku Wildeckim.

Jednym z najważniejszych dzieł w latach 60. XX wieku są rzeźby dla katedry poznańskiej: pomnik Zamordowanych Księża Archidiecezji Poznańskiej w kaplicy bocznej (z białego i czarnego marmuru) i granitowe rzeźby Tysiąclecia Chrztu Polski przed katedrą.

Dopełnieniem prac dla tej świątyni są (ukończone w 1982 roku) brązowe drzwi głównego portalu. Artysta posiadał oprócz pracowni w Poznaniu, w domu

na ul. Bukowskiej 111, także studio w Warszawie przy ul. Nobla 23c (notabene jest to wyjątkowy przykład domów w układzie segmentowym zaprojektowanych specjalnie dla artystów; sąsiedziami Bieńkowskiego byli m. in. Józef i Wanda Gosławscy, Michał Roman, Józef Trenarowski). Na terenie Warszawy w latach 80. powstały m.in. projekty wyposażenia kościoła św. Franciszka z Asyżu (Okęcie, niezrealizowany) czy rzeźba NMP w kaplicy letniej kościoła parafialnego w Baniosze (1981), gdzie wcześniej (1977) wykonał rzeźbę Chrystusa w fasadzie oraz płaskorzeźbę Gody w Kanie Galilejskiej na ścianie zewnętrznej prezbiterium.

Artysta zajmował się również – w nielicznych wolnych chwilach – malarstwem: powstawały wtedy liryczne, choć solidnie malowane pejzaże. Kazimierz Bieńkowski zmarł w Warszawie 27 sierpnia 1993 roku.

Jedną z jego pierwszych realizacji artystycznych na Ziemiach Odzyskanych był nagrobek biskupa Teodora Bensch (1903-1958), który od 1951 roku najpierw jako administrator, a od 1954 jako specjalny

delegat prymasa z uprawnieniami biskupa rezydencjonalnego kierował diecezją gorzowską. Nagrobek powstał już w roku śmierci biskupa i został umieszczony w kruchcie katedry gorzowskiej. Monument ten został zrealizowany w monolicie granitowym. W zbiorach rodzinnych zachowały się dwa sygnowane projekty, o wymiarach 51 x 40 cm, wykonane na kalce ołówkiem i białą kredką⁵.

Na terenie obecnego województwa zachodniopomorskiego w latach 1964-1965 powstały dzieła artysty w kościele parafialnym p. w. Najświętszego Serca Pana Jezusa w Łobezie.

Ten gotycki kościół z XV wieku został rozbudowany w stylu neogotyckim w latach 1929-1931. Bieńkowski wykonał tam 4 sceny w technice sgraffita, które się do dzisiaj zachowały: po lewej stronie ołtarza Zwiastowanie i Pokłon Trzech Króli, zaś po prawej Niewierny Tomasz oraz Zesłanie Ducha Świętego. W latach 1972-1974 wnętrze zostało przebudowane (m. in. sklepienie). Zachowały się także pierwotne projekty aranżacji całego wnętrza prezbiterium (uwzględniające reformę liturgiczną po Soborze Watykańskim II, nakazującą m.in. odprawianie Mszy św. twarzą do wiernych). Warto zauważyć, że *Konstytucja o Liturgii* (w rozdziale VII) ogłoszona została 4 grudnia 1963 roku i zaczęła obowiązywać od 16 lutego 1964 roku. Czyż zatem byłby to pierwszy projekt wnętrza kościelnego w Polsce, gdzie zrealizowano zasady Vaticanum II? Dwa z tych projektów są sygnowane przez artystę i podpisane „Łobez” oraz „Projekt ołtarza głównego w kościele parafialnym w Łobezie”. Pierwszy z nich pokazuje mensę ołtarzową, nad którą jest umieszczony krucyfiks, zaś po obu stronach, na ścianach międzyokiennych dwie figury (zapewne także w technice sgraffita): po lewej Maryi, a po prawej św. Jana Chrzciciela (? - zgodnie z tradycją ikonograficzną powinien być św. Jan Ewangelista). Pod oknami znajdują się owe cztery wykonane i zachowane sgraffita. Możemy także przypisać do kościoła w Łobezie dwa wspomniane wyżej projekty ukazujące aranżację całego prezbiterium, sygnowane „KBieńkowski '65”, ukazujące wnętrze kościoła sprzed przebudowy z lat 70., na co wskazuje drewniany strop, a także układ czterech gotyckich okien. Głównym elementem wyposażenia jest mensa ołtarzowa oraz krucyfiks na ścianie ołtarzowej.

Jednym z najważniejszych dzieł Kazimierza Bieńkowskiego na Ziemiach Odzyskanych jest wystrój prezbiterium w katedrze św. Jakuba w Szczecinie. Ta gotycka świątynia z przełomu XIII i XIV wieku została zniszczona w latach 1944-1945 (m.in. więźba dachowa, większość sklepień i północna część korpusu nawowe-

go). Po wojnie w 1953 roku ruiny zostały tylko zabezpieczone, a odbudowa nastąpiła dopiero po 1972 roku, z chwilą wskrzeszenia diecezji szczecińsko-kamieńskiej bullą papieża Pawła VI z 28 czerwca tego roku. Odbudowa była prowadzona według projektów architekta Stanisława Latoura. Korpus nawowy poświęcono 8 września 1974, natomiast konsekracja kościoła miała miejsce 31 maja 1986 roku. Od 1980 proboszczem katedry był ks. Roman Kostynowicz, diecezjalny konserwator zabytków, który kierował odbudową katedry [R. Kostynowicz 1999, s. 83-85]. Kazimierz Bieńkowski zaprojektował i wykonał w latach ok. 1980-1982 całość wyposażenia prezbiterium: ołtarz główny, ambonę i katedrę biskupią. Zachował się jeden z projektów, sygnowany „KBieńkowski, Szczecin Katedra Prezbiterium”, wykonany ołówkiem, piórem i lawowany tuszem na kalce o wymiarach 45,5 x 69,5 cm.

W mensie ołtarzowej artysta umieścił od frontu odlewy mosiężne płyt z wizerunkami 12 Apostołów oraz w centrum dużą płytę ukazującą Maryję z Dzieciątkiem (jako patronkę diecezji) w typie Hodegetrii Jasnogórskiej. W bokach mensy (strona północna i południowa) umieszczone zostały wizerunki m.in. śś. Wojciecha, Ottona (patrona misji na Pomorzu Zachodnim w latach 1124-1128), Maksymiliana Kolbego oraz polskich władców, m.in. Bolesława Krzywoustego, także papieży: Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, kardynałów Augusta Hlonda, Stefana Wyszyńskiego, Józefa Glempa oraz współczesnych biskupów diecezji, Jerzego Stroby i Kazimierza Majdańskiego. Od strony wschodniej zostały umieszczone płyty z wizerunkami biskupów diecezji z XII i XVI w. W ołtarzu były umieszczone relikwie św. Ottona, podarowane w 1978 roku przez biskupa Bambergu (niestety wykradzione w 1987 roku). Na osi prezbiterium został umieszczony tron biskupi (katedra), a po bokach 24 siedziska dla członków kapituły. Po lewej stronie znalazła się drewniana ambona, ozdobiona od frontu mosiężną płytą ukazującą Baranka Apokaliptycznego. W tym czasie powstał także projekt Kaplicy Najświętszego Sakramentu, który nie został zrealizowany (umieszczono tam ostatecznie czternastowieczny tryptyk z Ciećmierza, pierwotnie pochodzący z cysterskiego klasztoru w Górze Chełmskiej koło Koszalina), ale jest zachowany w formie rysunku piórem i tuszem, podmalowany akwarelą i białą gwaszową (o wymiarach 49 x 87 cm).

Ostatnim dziełem Bieńkowskiego dla katedry szczecińskiej jest 14 obrazów olejnych stacji Drogi Krzyżowej, wykonanych tuż przed konsekracją kościoła w 1982 roku.

⁵ Wszystkie wymienione w tekście zachowane projekty Kazimierza Bieńkowskiego znajdują się w zbiorach rodzinnych w Warszawie i Poznaniu.

Kolejnym dziełem Bieńkowskiego w Szczecinie są stacje Drogi Krzyżowej w kościele św. Krzyża. Świątynia została zbudowana w 1934 roku, natomiast w latach 1971-1978 dobudowano do niej nawę na planie centralnym według projektu architekta Zbigniewa Abrahamowicza. Amfiteatralne wnętrze mieści na ścianie północnej sgraffito zamówione przez ówczesnego proboszcza ks. Stefana Kałużnego, który znał artystę z wcześniejszych prac w Łobezie, kiedy był tam proboszczem. Wcześniej ks. Kałużny, będąc proboszczem w kościele św. Józefa Oblubieńca NMP w Dziwnowie, zamówił u Bieńkowskiego dekorację wnętrza tej świątyni, wybudowanej i konsekrowanej w 1977 roku. Artysta zaprojektował na ścianie ołtarzowej barwne przedstawienie Maryi, Jezusa i św. Józefa, natomiast na ścianie bocznej ciągnie się nieprzerwanie czarno-biała Droga Krzyżowa. Artysta uzyskał znakomity efekt kontrastu między radosną grupą Świętej Rodziny w technice wielobarwnej mozaiki a dramatem pasyjnym, podkreślonym czernią i bielą sgraffita – z wyjątkiem Chrystusa Zmartwychwstałego wykonanego także w mozaice wielobarwnej.

W Policach, w neogotyckim kościele Niepokalanego Poczęcia NMP, wybudowanym w latach 1891-1893, znajduje się kolejne sgraffito Bieńkowskiego, przedstawiające cztery sceny: Zwiastowanie, Pokłon Trzech Króli, Zesłanie Ducha Świętego, Niewierny Tomasz, w naturalnej skali.

Zostały one wykonane w latach 70. na białych ścianach czterech przęseł dzielonych ceglanyimi słupkami, pod oknami. Natomiast w przęśle środkowym, na osi kościoła, została umieszczona figura Maryi Niepokalanej nieznanego autora. Dziełem Bieńkowskiego jest także scena ukazująca dwie postacie: Jezusa i Nikodema oraz inskrypcje „JEŚLI / SIĘ KTOŚ NIE NARODZI / Z WODY I Z DUCHA, / NIE MOŻE WEJŚĆ DO / KRÓLESTWA BOŻEGO” po lewej stronie, a po prawej „TO, CO NARODZIŁO SIĘ / Z CIAŁA, CIAŁEM JEST / A TO, CO Z DUCHA, DUCHEM JEST / JAN 3, 5, 6”.

Zachowały się także projekty Bieńkowskiego, które nie zostały zrealizowane. Należy tu wymienić rysunki ukazujące prezbiteria gotyckiego kościoła Narodzenia NMP w Pełczycach, kościoła NMP Wspomożycielki Wiernych z 1803 roku w Tychowie oraz wybudowanego w 1972 roku kościoła pw. św. Maksymiliana Kolbego w miejscowości Mochy.

Należy podkreślić, że powyższe uwagi mają charakter wstępnego rozpoznania twórczości Kazimierza Bieńkowskiego. Sztuka sakralna na Ziemiach Odzyskanych stanowi tylko część jego spuścizny artystycznej, niemniej jednak wydaje się, że są to dzieła artysty, który odnalazł swój styl, którego początkowy etap możemy rozpoznać w dziełach z kościołów Poznania. Bieńkowski był studentem prof. Breyera, któ-

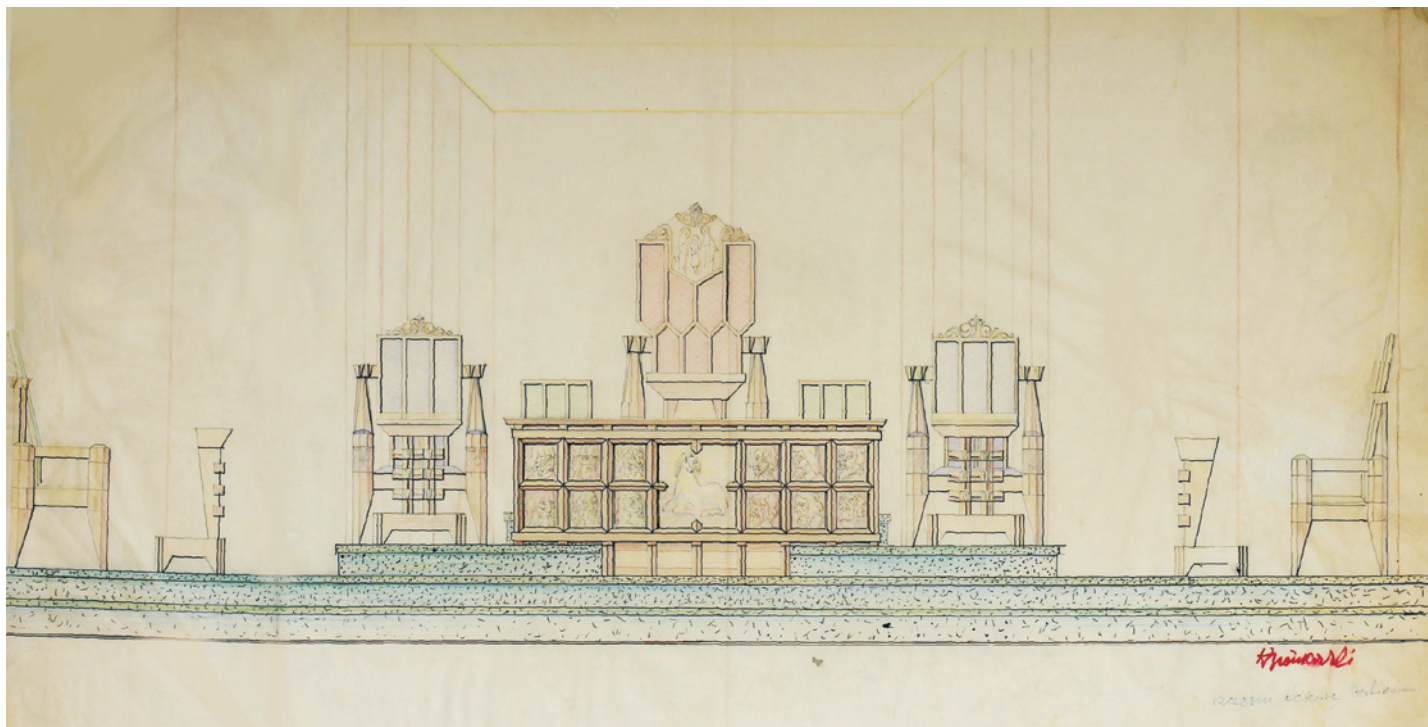

Ryc. 3. Projekt nagrobka biskupa Teodora Bensch; źródło: ze zbiorów rodziny artysty

Ryc. 4. Projekt dla kościoła parafialnego w Łobezie; źródło: ze zbiorów rodziny artysty

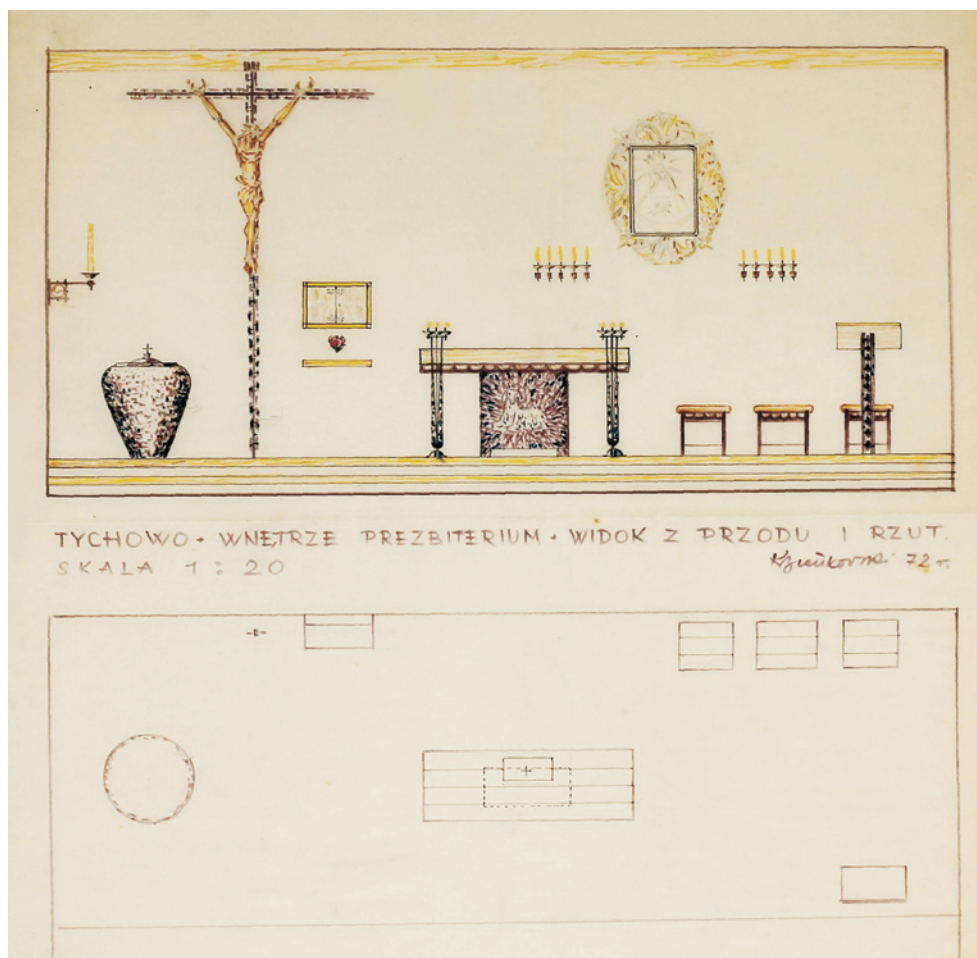

Ryc. 5. Projekt dla Katedry w Szczecinie; źródło: ze zbiorów rodziny artysty

Ryc. 6. Wnętrze kościoła w Policach, źródło: ze zbiorów rodziny artysty

Ryc. 7. Kościół parafialny w Tychowie, projekt prezbiterium, źródło: ze zbiorów rodziny artysty

ry wpoił swoim uczniom szacunek dla tradycyjnego warsztatu artysty, obejmującego wszystkie techniki artystyczne. Bieńkowski kształtował swój styl w tradycji międzywojennego modernizmu. Należy wskazać na wpływ kubizującego formizmu Jana Szczepkowskiego (1878-1964), dyrektora Miejskiej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Malarstwa w Warszawie [A.K. Olszewski 1988, s. 37]. Rozwój sztuki Bieńkowskiego jako już dojrzałego artysty przypadł na lata 70. i 80.: syntetyczne kreślenie form łączy się z elegancją i swoistym liryzmem tworzonych postaci. Postulat dalszych badań nad spuścizną artysty pozwoli rozwinąć i pogłębić analizy jego dzieł rzeźbiarskich i malarskich. Powstanie pełnej monografii tego artysty umożliwi dopełnienie również naszej wiedzy o sztuce i architekturze w Polsce, nie tylko sakralnej, która powstawała w drugiej połowie XX wieku.

LITERATURA:

1. **Baraniewski W. (2015)**, „Obrazy pozytywnego człowieka”. *Rzeźba, architektura, socrealizm*, w: *Figury retoryczne. Warszawska rzeźba architektoniczna 1918-1970*, Muzeum Rzeźby im. Xawerego Dunikowskiego, Warszawa.
2. **Dziubecki T. (1997)**, *Kazimierz Bieńkowski. Rzeźba. Projekty i szkice*, Muzeum Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa.
3. **Kostynowicz R. (1999)**, *W cieniu trzech katedr (z dziejów konserwacji zabytków sakralnych w Polsce północno -zachodniej)*, Stowarzyszenie Konserwatorów Zabytków Oddział w Szczecinie, Wydawnictwo AP Dokument, Szczecin .
4. **Mulczyński J. (2009)**, *Poznańska Zdobnicza: historia Państwowej Szkoły Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Poznaniu w latach 1919-1939*, Akademia Sztuk Pięknych, Poznań.
5. **Olszewski A. K. (1987)**, *Co zostanie z polskiej sztuki – fakty i wiedza o nich*, w: *Sztuka polska po 1945 roku. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki, Warszawa, listopad 1984*, PWN, Warszawa.
6. **Olszewski A. K. (1988)**, *Dzieje sztuki polskiej 1890-1980 w zarysie*, Interpress, Warszawa.
7. **Olszewski A. K. (1986)**, *Próba typologii współczesnych kościołów w Polsce. Komunikat oraz kilka uwag ogólniejszej natury*, w: *Sacrum i sztuka*, oprac. N. Cieślińska, Wydawnictwo ZNAK, Kraków.